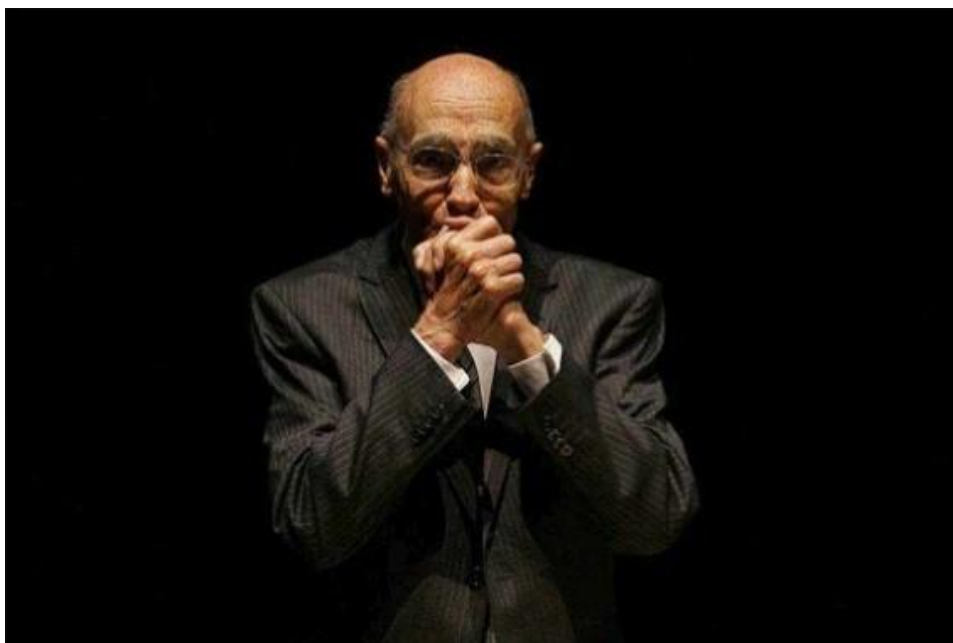

zaterdag 19 juni 2010

Portugese schrijver José Saramago overleden

‘Lees mij hardop’

José Saramago, de enige Portugeestalige winnaar van de Nobelprijs literatuur, betrokken humanist, begaan met de wereld, de man die geen discussie uit de weg ging, met een tomeloze energie die aan roofoverval grensde, alsof hij het eeuwige leven bezat, José Saramago, de schrijver die beroemd werd om zijn geëngageerde romans en lange zinnen, is dood.

Ik herinner me nog goed de laatste keer dat ik hem gezien heb. Twee jaar geleden. In Lissabon. Hij zat te signeren op de jaarlijkse boekenbeurs in de buitenlucht van Parque Eduardo VII. Geduldig, zoals altijd, werkte hij een lange reeks wachtenden af. Het regende en het was koud en hij zag er broos uit, vond ik, bleek, bijna perkamentachtig.

Om wat rustiger te kunnen praten, spraken we af in zijn pied-à-terre in de buurt van Praça de Londres, een klein huis dat hij kort daarvoor had gekocht, tegenover de kerk en een reusachtige oude plataan. ‘Blimunda’ heet het, naar de heldin uit *Memoriaal van het klooster*, de in 1982 verschenen roman over de bouw van een gigantisch klooster in Mafra die voor zijn internationale doorbraak zorgde. Daar, in zijn eigen omgeving, samen met Pilar del Rio, zijn Spaanse vrouw, ging het duidelijk beter met hem: zodra hij begon te praten, verloor hij zijn leeftijd en we spraken een tijd over onder andere *Opgestaan van de grond*, het eerste boek in zijn typische stijl dat ik, eindelijk, zou gaan vertalen voor Meulenhoff, een even bewogen als bevlogen roman over de landarbeiders in Alentejo.

Bijna tien jaar eerder, in september 1998, was Saramago in Nederland en België ter

gelegenheid van de verschijning van het boek dat hem misschien wel de meeste internationale bekendheid en roem heeft gegeven: *De stad der blinden*, het huiveringwekkende epos over een stad waarvan alle inwoners, op één na, op mysterieuze wijze door blindheid worden getroffen. Wat er gebeurt wanneer iedereen op zichzelf is aangewezen, wanneer de dunne touwtjes die de mensen binden, rafelig worden en breken, wanneer men niets anders meer ziet dan de verlangens in het eigen hoofd, wanneer elementaire behoeftenbevrediging de enige drijfveer wordt — dat laat Saramago op meesterlijke wijze zien. Met deze roman, die ook verfilmd is, vond Saramago, zoals hij zelf zei, een nieuw thema. Hij vergeleek de menselijke samenleving met een standbeeld: eerst had hij beschreven hoe dat er van buiten uitzag. Nu wilde hij de materie bestuderen waaruit het was gemaakt, dat wil zeggen kijken wat er in het wezen dat mens heet omgaat. Hij zou een maand later vooral vanwege dat boek de Nobelprijs krijgen. Vijfenzeventig was hij.

Funeste globalisering

Met de Nobelprijs brak een ongekend actieve periode aan in het leven van José Saramago. Ondanks zijn leeftijd reisde hij de hele wereld rond. Om zijn boeken te promoten, maar ook om stelling te nemen en zich te uiten over allerlei heikele thema's, zoals de gevolgen van de in zijn ogen funeste globalisering. Zijn meningen vielen niet altijd even goed bij iedereen en hij oogstte naast alle bewondering veel kritiek, al was het maar omdat hij pertinent weigerde afstand te nemen van het communisme. Maar het aantal bewonderaars nam toe, met name in de Spaanstalige wereld.

Saramago was min of meer geadopteerd door Spanje. Halverwege de jaren negentig was hij verhuisd naar Lanzarote, na een conflict met de Portugese regering. Die had geweigerd zijn boek *Het evangelie volgens Jezus Christus*, waarin hij zijn versie van het levensverhaal van de Mensenzoon geeft, in te zenden voor een Europese literaire prijs. De diepe wonden die dat bij hem heeft geslagen, zijn nooit geheeld. Op het Canarische eiland vond hij de rust om, als hij even niet onderweg was, te schrijven. Naast ander werk publiceerde hij nog vier romans na de Nobelprijs. Een ervan was *De stad der zienden*, waarin hij, voortbordurend op *De stad der blinden*, de politiek hekelt, haar verwijt dat ze geen oog meer heeft voor de burger, zich volledig richt naar de wensen van de economische machthebbers.

'In mijn ogen heeft de term schrijversleven geen grote betekenis. Het lijkt alsof een schrijver op een bijzondere manier zou moeten leven omdat hij schrijver is. Wat mijzelf betreft: ik was niet in de wieg gelegd voor schrijver. Er zijn mensen die geboren worden in een huis vol boeken, een goede opleiding krijgen en bijna als vanzelfsprekend geïnteresseerd raken in schrijven. En dat ook gaan doen. Zelf heb ik nooit gedacht dat ik schrijver of wat dan ook zou worden. Alles is gewoon gebeurd.'

Dat antwoordt José Saramago op een telefonische rondvraag die de Portugese literatuurkrant *Jornal de Letras* in maart 2008 hield onder een aantal auteurs over hun schrijversleven. Lezen deed hij weinig als kind, omdat er thuis domweg geen boeken waren. Wel ging hij naar de film en later vertelde hij daarover aan zijn vriendjes. Maar ook verzon hij plots en verwickelingen op grond van de foto's en affiches in de vitrines, en dat heeft waarschijnlijk de basis gelegd voor zijn latere schrijverschap: een wereld creëren die apart is, die niet bestaat en die, in dit geval van de film, werkelijkheid lijkt te zijn, want hij deed alsof hij verhalen van bestaande films vertelde — en zijn vriendjes geloofden dat.

Hij was nog jong, 25, toen hij zijn eerste roman schreef, die ook uitgegeven werd. Maar hij

vond dat hij nog niet genoeg te vertellen had om door te gaan en het zou bijna twintig jaar duren voordat hij opnieuw debuteerde, als dichter ditmaal. Hij had in die jaren zestig toegang gekregen tot de literaire wereld, werkte op een uitgeverij, schreef recensies en werd geleidelijk op steeds meer terreinen actief. Onder andere als journalist. Eind jaren zestig, toen het dictatoriale bewind van Salazar zijn laatste stuiptrekkingen beleefde, trad Saramago toe tot de verboden communistische partij. Hij zou zijn hele verdere leven een overtuigd communist blijven.

Na de Anjerrevolutie van 25 april 1974 was hij een toonaangevende stem in de pers. Toen leerde hij ook wat het is om vijanden te hebben: hij werd ontslagen als hoofdredacteur van de *Diário de Notícias*. Hij besloot zich volledig aan het schrijven te wijden en na een erudiete, even diepgravende als prikkelende roman over kunst en politiek, *Handboek van schilderkunst en kalligrafie*, trok hij zich terug in de weidse Alentejo, de streek van grootgrondbezitters en landarbeiders, om daar zijn echte carrière te beginnen. Daar ontwikkelde hij die typische stijl van golvende zinnen waarin de dialogen worden opgenomen, niet van elkaar gescheiden door aanhalingstekens maar slechts door komma's. 'Lees mij hardop', lijkt hij tegen de lezer te zeggen, en zo moet Saramago ook gelezen worden. Alsof hij je alles wat in het boek staat, persoonlijk vertelt.

Vele romans zullen volgen en de indrukwekkende reeks wordt afgesloten met twee sprankelende romans die hij, hoe verzwakt hij ook was, de afgelopen twee jaar nog schreef: *De tocht van de olifant*, een barre en bizarre reis door het zestiende-eeuwse Europa, en *Kaïn*, dat in september in Nederlandse vertaling zal verschijnen. Zoals hij eerder een heel persoonlijke Jezus Christus tot leven wekte, laat hij nu de broedermoordenaar Kaïn door het Oude Testament dwalen, waar hij steeds meer in conflict komt met God, vanwege diens grenzeloze wreedheid en onrechtvaardigheid. Als iets José Saramago typeerde, was het wel zijn onaflatende strijd daartegen. Als schrijver en als mens. Lees hem en je blijft hem horen.

Harrie Lemmens is de literair vertaler van José Saramago. Hij kreeg in 2006 de vertalersprijs van het Fonds voor de Letteren.